

VOCAȚIA SEMINARULUI MONAHAL SUPERIOR DE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ, ÎN VIZIUNEA PATRIARHULUI JUSTINIAN MARINA

Ionuț-Constantin PETCU

Cuvinte cheie: ortodoxie, monahism, seminar, mănăstirea Neamț, patriarhul Justinian Marina
Key words: *Orthodoxy, monasticism, seminary, Neamț Monastery, Patriarch Justinian Marina*

Abstract

This study presents accounts regarding monasticism as a fundamental component of ecclesial life, according to Patriarch Justinian, aspects connected to the history of education at the Neamț Monastery and the monastic seminary as a pilot project reflecting the long term vision of Patriarch Justinian Marina.

Monahismul, element fundamental al vieții ecleziale, după patriarhul Justinian

În cuvântarea rostită cu ocazia investirii ca al treilea patriarh al României, Părintele Justinian Marina a precizat în fața conducerii statului: „Biserica Ortodoxă Română, pentru a putea răspunde cu folos idealurilor și năzuințelor poporului, trebuie să-și reorganizeze pe alte baze, păstrând regulile canonice și monahale, clerul monahal, care trebuie să fie în slujba luminii, culturii și jertfelniciei pentru aproapele, făcând din schiturile și mănăstirile lor, izvoare curate cu apa răcoritoare a Evangheliei lui Hristos, pentru sufletul atât de însetat de lumină și de adevăr al drept credincioșilor. Pentru aceasta, însă, tot clerul monahal trebuie să treacă prin aceeași școală ca și clerul de mir, prin aceeași foc curățitor, care să topească zgura unor păcate ale trecutului ce mai dăinuiesc în sfintele mănăstiri, redând Bisericii Ortodoxe Române un monahism nou și luminat, capabil să îmbine viața duhovnicească cu cea socială și culturală”¹. Acestea au fost premisele de la care a început reorganizarea monahismului românesc patriarhul Justinian, celui ce i-a fost încredințat să „adapteze” întreaga Biserică la noua orânduire care se instalase în România. Noua lege a cultelor a scos de sub organizarea statului învățământul teologic românesc, fapt pe care patriarhul României l-a comentat cu prilejul deschiderii oficiale a Institutului Teologic din București, la 30 ianuarie 1949, astfel: „(...) într-adevăr, astăzi Dumnezeu împlinește una din vechile și arzătoarele dorinți ale Sfintei noastre Biserici românești, redându-i dreptul de a-și pregăti ea singură pe slujitorii altarelor, potrivit învățăturii, rânduielilor și nevoilor

sale... Astăzi înlăturăm definitiv un trecut ale cărui roade au fost plăcute numai dușmanilor Bisericii lui Hristos. Înlăturăm primejdiile care au amenințat Sfânta noastră Biserică în urma laicizării învățământului teologic”². Acest comentariu a fost completat astfel la deschiderea oficială a Seminarului Monahal Superior de la Neamț, la 7 februarie 1949: „(...) s-a spus altă dată de peste hotare, că în asemenea situații, în care ne găsim astăzi, nu va mai fi libertate religioasă. Dar vedem că, după 4 ani, nu numai că suntem liberi, nu numai că n-am fost stânjeniți în ce privește cultul și credința, nu numai că Biserica a fost exceptată de la anumite sarcini, dar am și fost sprijiniți prin înființarea acestor școli monahale, institute teologice și școli de cântăreți”³. Patriarhul Justinian Marina susținea în aceste discursuri faptul că învățământul teologic și-a găsit menirea abia sub „regimul democrației populare, al dictaturii proletariatului”, însă această trecere sub conducerea Bisericii a avut un rezultat numai parțial, deoarece acest învățământ era limitat în societate, restul tinerilor au fost educați în spirit marxist, în școli în care religia a fost ridiculizată sub diferite forme⁴, devenind treptat oameni fără Dumnezeu⁵, iar acesta a fost rezultatul nedorit de Biserică ca urmare a noii legislații comuniste.

Grija și sprijinul patriarhului Justinian de a înființa seminariile monahale, care au avut menirea să aducă un freamăt nou de viață și de trăire duhovnicească în obștile călugărești, a reprezentat primul pas făcut în scoaterea monahismului românesc din starea tristă în care se afla în primii ani după cel de-al Doilea Război Mondial, prin readucerea luminii dum-

nezeieștilor învățători⁶. Cultura teologică, viața intensă duhovnicească, rugăciunea și munca obștească, viețuirea în obște au fost premisele care au clădit, înfloritor și util, monahismul românesc în timpul patriarhatului Părintelui Justinian Marina. Astfel, a luat ființă, prin grija directă a patriarhului, Seminarul Monahal Superior de la Neamț.

Istoria învățământului la Mănăstirea Neamț

Alegerea Mănăstirii Neamț ca vatră monahală în cadrul căreia să funcționeze seminarul a fost explicată de patriarh astfel: „(...) când a fost așezat seminarul aici, la Mănăstirea Neamț, n-a fost așezat la voia întâmplării, ci a fost așezat aici la vatra acestei mănăstiri care a luminat satele cu cărțile ei de slujbă și de învățătură”⁷, pentru a conchide: „(...) voi știți că apa e curată la izvor și de aceea noi am statornicit sediul seminarului nostru la izvor, ca voi să vă adăpați din cel mai curat izvor”⁸. În Mănăstirea Neamț, grija pentru cultivarea didactică a monahilor a fost o preocupare constantă, încă din secolul al XV-lea, când exista, în cadrul mănăstirii, o școală în cadrul căreia s-au copiat numeroase manuscrise, texte liturgice, cărți patristice etc.⁹. „Cadrele didactice” au fost călugării bine pregătiți, care au avut drept scop „dreapta înțelegere a Sfințelor Scripturi, spre cunoștința dogmelor credinței cea pravoslavică a Bisericii sobornicești”¹⁰.

Odată cu *Regulamentul organic* a apărut și la Mănăstirea Neamț un învățământ „sistematic” cu programă, cu personal didactic, cu cataloage etc.¹¹ Prin statutul *Așezământului Starețului Paisie*, domnitorul Mihail Sturza a îngăduit starețului Neonil Buzilă, „călugăr cu teamă de Dumnezeu și cu iubire de oameni”¹², înființarea primei școli călugărești, la 1843, care a funcționat până în 1848¹³. Acest seminar a funcționat cu trei clase și trei profesori, iar materiile predate au fost științele religioase și limba elină, predate de călugărul Neofit Scriban, aprobat de Domn ca „să se așeze la Neamțu, unde să predea pe lângă științele religioase și limba elinească, absolut necesară pentru înțelegerea Sfințelor Scripturi și a cărților Sfinților Părinți”¹⁴, precum și regulile liturgice și muzica psaltică. Această școală a fost frecventată de-a lungul funcționării ei de 60 elevi¹⁵. De asemenea, starețul Neonil a ridicat pe terenul pe care se află seminarul actual o clădire cu un rând de chilii și Paraclisul Sfântului Mucenic Pantelimon¹⁶.

După șase ani de la desființarea școlii starețului Buzilă s-au făcut noi planuri de reorganizare, de către frații Filaret și Neofit Scriban¹⁷. Domnitorul Grigore Alexandru Ghica a aprobat această reorganizare a seminarului, iar datorită informațiilor ce le-a primit, a chemat pe arhimandritul Dionisie Romano, rectorul Seminarului de la Buzău, ca stareț al Mănăstirii Neamț și organizator al seminarului monahal¹⁸. Potrivit regulilor școlare aprobate de domn și mitropolit, cursurile au început în septembrie 1855. A funcționat inițial în chiliile călugărilor, până când s-a terminat localul început de arhimandritul Dionisie Romano¹⁹. Noul seminar, după noua organizare, avea trei cicluri de învățământ: primar (4 ani de studiu), secundar (8 ani de studiu) și universitar (4 ani de studiu)²⁰. Seminarul a funcționat până în 1864 și a fost condus în primii cinci ani de ieromonahul Ghenadie Popescu, fost administrator al bisericii românești din Pesta²¹.

Datorită anumitor neînțelegeri, seminarul s-a desființat și s-au închis toate străduințele anumitor călugări, care făcuseră numeroase sacrificii pentru împrăștierea culturii în cadrul monahismului românesc. Însă, această desființare a seminarului, cu profesori monahi, a dus ca seminariile teologice pentru recrutarea clerului de mir să formeze atât clerul mirean, cât și ierarhia superioară a Bisericii Ortodoxe Române²², iar aceasta a dus monahismul românesc la cea mai mare degradare de după secularizarea domnitorului Cuza.

Seminarul de la Neamț a fost reînființat la 15 octombrie 1925, prin grija episcopului Nicodim Munteanu, viitorul patriarh al României, a episcopului Visarion Puiu, a arhierelui Valerie Moglan și a starețului mănăstirii Daniil Ciubotariu²³. Cu excepția limbii ruse din programa analitică și a unor mici adăugiri a Regulamentului interior, seminarul funcționa precum seminariile pentru formarea clerului de mir²⁴. Inițial, a fost condus de Episcopul Nicodim Munteanu, apoi de arhimandritul Laurențiu Busuioc, după întoarcerea sa de la studii din străinătate²⁵. Elevii care au studiat la această școală teologică au fost în număr de 101: 33 în clasa I, 33 în clasa a II-a, 35 în clasa a III-a. Deși rezultatele școlare au arătat activitatea prolifică a școlii, seminarul a fost desființat după numai trei ani, în 1928, iar elevii monahi au fost transferați la nou înființatul seminar de la Mănăstirea Cernica²⁶. Astfel, înființarea Seminarului Monahal Superior în cadrul

Mănăstirii Neamț, în anul 1949, a reprezentat o continuitate a tradiției deja statornicite în cadrul acestei vetre monahale.

Seminarul monahal, un proiect pilot ce oglindește viziunea pe termen lung a Patriarhului Justinian

În cuvântarea pe care a rostit-o la deschiderea seminarului, reprezentatul elevilor, fratele Nicolae Vornicescu, pe lângă mulțumirile pe care le-a oferit Patriarhului României, a adăugat: „*Seminarul de la Neamț va fi pentru schiturile și mănăstirile din țară un buciom al vremurilor de înnoire și o vatră caldă de învățătură în duhul apostolatului social, către care sunt îndrumați acum și monahii*”²⁷. Această idee a viitorului mitropolit al Olteniei, Nestor, a fost completată de cuvântul patriarhului Justinian, care între altele afirma: „(...) *nu la întâmplare și fără rost a trimis Sfântul Sinod pe Vlădici*²⁸ *ca profesori aici, iar misiunea pe care urmează să o înfăptuiască Prea Sfințiile Lor nu se mărginește doar la Seminarul de la Neamț ci ea se va resfrânge și în viața monahismului românesc, sortit unei îndrumări și unor rânduieli noi*”²⁹.

Duhul apostolatului social se cerea a fi încadrat în firul tradiției dinamice a Ortodoxiei. În perioada interbelică s-a precizat că monahismul avea nevoie de cadre noi cu orientări formate din necesitățile societății³⁰. Episcopul Vartolomeu Stănescu, spre exemplu, care a reînviat viața monahală în perioada păstoririi sale în cadrul eparhiei Noului Severin, specifica în anii '30: „(...) *mântuirea (călugărului, n.n.) se câștigă prin lepădarea de sine pentru Hristos și pentru binele societății omenești (...) Călugării deci trebuie să fie cu desăvârșire convingși, că pentru ei, condițiunea cea mai de căpetenie, pentru a-și dobândi mântuirea nu poate să stea numai în lupta curățirii de păcatele lor personale și de înmagazinarea în sufletul lor a cât mai multor virtuți personale, ci în servirea, în numele Mântuitorului Hristos, a societății omenești, celei vii și împovărate de greul vieții (...)* Pentru mântuirea lor deci, călugării au absolută nevoie, după cum vedem, să cunoască, care ar fi modalitatea cea mai nimerită și mai rodnică, prin care ei ar putea să ajutoreze societatea”³¹. Întreaga operă de reorganizare a monahismului românesc de către patriarhul Justinian Marina nu a fost altceva decât o împlinire a unor necesități.

După cum a fost organizat învățământul monahal de către patriarhul Justinian, un rol

pe care l-a avut Seminarul de la Neamț a fost pregătirea cadrelor didactice, administrative și de conducere a mănăstirilor. Noul Statut de Organizare a Bisericii Ortodoxe Române prevedea: „*Fără absolvența a 7 clase primare și a școlii monahale cu certificarea calificării unei meserii învățate în atelier, nu poate fi tuns în monahism nimeni, frate sau soră*” (art. 78, alin. 2). La această prevedere a statutului, conducătorul Bisericii Ortodoxe Române a făcut următoarea precizare, cu ocazia deschiderii cursurilor seminarului de la Neamț, la 15 octombrie 1951: „*Desigur, însă, că nu se poate pune stavilă nimănui pentru a veni în mănăstire, chiar dacă e fără studii: tocmai de aceea au luat ființă în mănăstiri școlile catehetice. Toate obștile au făcut pregătiri pentru deschiderea acestor școli*”³². Aceste școli monahale au luat ființă și pentru funcționarea lor s-au întocmit și votat regulamente necesare, însă cadrele acestor școli trebuiau să fie, așa cum a precizat patriarhul cu aceeași ocazie, recrutate „*dintre absolvenții Seminarilor Monahale. Fiecare absolvent trebuie să fie conștient, că el este un adevărat misionar, chemat să lumineze și să ridice lumea mănăstirilor noastre după darul pe care i l-a dat Dumnezeu*”³³. Aceeași idee pentru menirea Seminarului de a da profesori pentru școlile monahale a fost enunțată și în lucrarea *Înnoiește-te, noule Ierusalime*³⁴. Unul dintre autorii lucrării a fost și arhimandritul Benedict Ghiuș, care, împreună cu ÎPS Mitropolit Efrem Enăchescu, a lucrat la proiectul ce s-a supus aprobării Sfântului Sinod: Regulament pentru organizarea și funcționarea administrativă și disciplinară a mănăstirilor³⁵.

Seminarul de la Neamț s-a dorit a fi nu numai o școală teoretică, ci și o școală practică, însușire pe care Justinian a explicat-o: „(seminarul, n.n.) *în care pregătim din punct de vedere profesional pe elevi, pentru însușirea învățăturii teologiei noastre, dar în paralel cu aceasta și pentru învățătură temeinică a unei meserii, în vederea asigurării existenței în cadrul mănăstirilor de metanie*”³⁶. În acest sens, patriarhul a făcut un apel profesorilor seminarului: „(...) *noi (patriarhul Justinian Marina, n.n.) punem deopotrivă preț atât pe catedrele teoretice, cât și pe cele practice. Cu toții trebuie să fim pătrunși de faptul că viitorul mănăstirilor noastre va depinde, în cea mai mare măsură, de latura practică*”³⁷.

Conducătorul Bisericii Ortodoxe Române, referitor la munca monahilor, preciza: „(...)

*munca n-a fost niciodată despărțită de rugăciune, ci a fost o îndeletnicire permanentă într-un fel sau altul a călugărilor. Așa cum rugăciunea fără muncă nu dă roade, tot astfel nici munca fără rugăciune nu poate da roade bune*³⁸, pentru a completa: „(...) unii în biserică la rugăciune, alții în atelier la lucru, cu toți trebuie să aducem cele de folos unei obști mănăstirești”³⁹.

Prin organizarea atelierelor mănăstirești, Biserica a arătat că a fost „în pas” cu „viața nouă”, iar monahii s-au arătat „folositori conducerii de Stat”⁴⁰ și nu au rămas în urmă „să fie striviți, ca unii care n-ar mai fi de folos”⁴¹. Mănăstirile nu puteau să mai trăiască din ajutoarele de afară, ci ele trebuiau să se mențină din propriile lor puteri. Această metodă pe care a trebuit să și-o împrăzieze monahismul românesc, în perioada comunistă, a fost cerută de viitorul mitropolit al Bucovinei, Visarion Puiu, încă din 1911: „După rugăciunea din biserică și cea din chilie, monahul trebuie să trăiască cu folos toată vremea cealaltă a zilei, muncind. De aceea, fiecare călugăr e dator să cunoască vreo rucodelie, adică vreun meșteșug, care să folosească atât lui, cât și celorlalți frați din mănăstiri. Toate străduințele monahilor sunt să aducă mănăstirea în starea aceea, ca ea să aibă cât mai puțină nevoie de ajutorul lumii mirene; și dimpotrivă, lumea mireană trebuie să găsească foloase în viața monahală”⁴². Această idee este practic identică cu cea a lui Vartolomeu Stănescu, în perioada interbelică: „(...) călugărismul asiguranându-și în lume prin ele (atelierele meșteșugărești, n.n.) un merit și un rost, cu atât mai mare și cu atât mai util”⁴³. Așa și de cele prezentate în lucrarea *Înnoiește-te, noule Ierusalime*: „(episcopii, n.n.) vor stimula crearea posibilităților de venit în mănăstiri, ca: școli de iconografie, argintărie, obiecte bisericesti; ateliere pentru veșminte bisericesti, covoare, țesătorie, broderie, îmbrăcăminte, menaj”⁴⁴.

Patriarhul Justinian prezintă reorganizarea monahismului ca o reînviere a ceea ce se petrecea în monahismul românesc înainte de Cuza: „Știm cu toții munca neobosită și chinuitoare din trecut a călugărilor, care scoteau în vechile tiparnițe cărți religioase și de învățatură pentru popor, cu scopul ca cei care le vor folosi să se roage și pentru sufletul lor. Munca lor a contribuit la păstrarea atâtor monumente de primă importanță pentru trecutul nostru istoric, pentru care poporul nostru își aduce aminte cu multă recunoștin-

ță. Să reînviem munca aceasta în mănăstirile noastre. Să formăm din călugări, buni cărturari, buni mânăitori ai condeiului, predicatori, dascăli, promovatori ai științei teologice și ai artei noastre religioase”⁴⁵.

La instalare, Patriarhul Justinian Marina era considerat pentru autoritățile comuniste ca un colaborator de nădejde, iar pentru dușmanii regimului era văzut ca cel care va duce Biserica la pierzanie, fapt propagat și în Occident⁴⁶. Nu de puține ori a fost acuzat de distrugerea monahismului prin seminariile monahale „practice” și atelierele meșteșugărești, incluse în sistemul cooperatist⁴⁷. Dacă pentru regim, nădejdea s-a pierdut în nici zece ani, mulți încă văd în Justinian Marina pe patriarhul compromisului. Un referat al Direcției Generale a Securității Statului, din 6 octombrie 1958, a dat cel mai plauzibil răspuns la aceste acuze: „Naționalizarea și cedarea unor terenuri ale mănăstirilor ar fi trebuit să aibă ca urmare scăderea numărului călugărilor. Conducerea Bisericii Ortodoxe însă a reușit să obțină o bază materială nouă (cooperativele meșteșugărești din mănăstiri, utilizarea călugărilor și călugărițelor la atelierile bisericesti etc.). Nici Ministerul Cultelor nu a folosit prilejul ivit pentru a determina Biserica să restrângă numărul călugărilor. Baza economică nou creată a devenit ea însăși stimulent de creștere a numărului călugărilor”⁴⁸. Putem afirma că patriarhul Justinian Marina a înțeles pentru el și pentru Biserica faptul că prin dezvoltarea monahismului în noile condiții istorice înseamnă însăși salvarea Bisericii de la scopurile fundamentale ale acesteia: păstrarea vie în popor a credinței în Mântuitorul Iisus Hristos.

Pe monahii primei promoții care au absolvit Seminarul Monahal Superior de la Neamț, patriarhul Justinian i-a îndemnat printre altele: „(...) căutați să deveniți duhovnici buni și oaze de mângâiere pentru credincioși. Veți ajunge în situația de a vă căuta mulțime de credincioși, în momentul când veți fi călugări adevărați; și astăzi sunt duhovnici în monahismul nostru, la care vin persoane din toate colțurile țării, să se înduhovnicească”⁴⁹. Acest îndemn curajos a fost rostit în plin proces de stalinizare atee a României, ceea ce ne confirmă că intențiile patriarhului cu monahismul românesc nu au fost pe același filon cu dorința liderilor comunisti. Absolvenților seminariilor monahale li s-a restrâns accesul la Institutul Teologic Universitar, pentru că nu era absolut necesar pentru a ajunge un bun

stareț de mănăstire sau un bun îndrumător catehet; întoarcerea lor în cadrul obștilor monahale fără întârziere au avut ca urmare îndrumarea și ridicarea călugărilor din starea difuză în care se aflau. Patriarhul a acuzat vechea metodă a călugărilor licențiați în teologie, arătând că „(...) fiecare din ei căuta să-și creeze situații personale cât mai comode, pe la catedrale și pe la Chiriarii, departe de obștile lor (...) și să-și asigure rangul de Arhimandrit”⁵⁰, pentru a adăuga: „(...) nu înseamnă, însă, că drumul pentru studiile superioare este definitiv închis. Cei care vor fi găsiți într-adevăr vrednici (...) vor fi trimiși la Institutele Teologice Universitare și le va fi deschisă calea chiar spre cele mai înalte ale Bisericii”⁵¹. Călugări care să fie capabili și vrednici pentru a urma studiile institutelor teologice au fost, iar sprijinul din partea patriarhului a venit. Astfel că, în același referat din 6 octombrie 1958, Securitatea specifica: „Institutul Teologic din București este frecventat de 21 călugărițe și 30 călugări, iar 5 călugări frecventează cursurile magisterului (pentru a-și lua doctoratul în Teologie). Părăsind linia tradițională a Bisericii Ortodoxe Române, Patriarhul a permis și încurajat frec-

ventarea de către călugărițe a Institutului Teologic. Ortodoxia nu a cunoscut până acum călugărițe licențiate sau doctori în Teologie”⁵².

Reforma monahală a patriarhului Justinian, prin pregătirea școlară sistematică a călugărilor, a avut ca urmare o înviore a vieții mănăstirești. Datorită pregătirii școlare din punct de vedere teologic, călugării și călugărițele au reușit cu mai multă ușurință să aducă un număr însemnat de noi membri în mănăstiri⁵³. Numărul mare, cât și trecutul lor „antidemocratic” al celor care au intrat în mănăstiri după 23 august 1944 a reprezentat o amenințare pentru „organele de Securitate”. De la căutarea diferiților „dușmani ai poporului” ascunși în haina monahală, Securitatea a ajuns să „conștientizeze” „pericolul” reprezentat de mănăstiri pentru stabilitatea regimului, care a replicat prin măsurile sistematice represive ale statului, care printre altele au cerut „desființarea seminariilor monahale și interzicerea frecventării de către călugări și călugărițe a Institutului Teologic”⁵⁴, apoi s-a ajuns la adoptarea de către puterea comunistă a Decretului 410/1959 de eliminare din mănăstiri a persoanelor sub 55 ani, călugării, și sub 50 ani, monahiile.

Note

1. *** *Cinci ani de păstorire a Înalț Prea Sfințitului Patriarh Justinian*, în „Biserica Ortodoxă Română”, anul LXXI (1953), nr. 5-6, mai-iunie, p. 456. Episcopul vicar-patriarhal, Tit (Sîmedrea) Târgovișteanu, referitor la necesitatea reorganizării prin educație a monahismului din cadrul Bisericii Ortodoxe Române, specifica: „Monahismul este o necesitate organică a Bisericii Ortodoxe și desființarea lui ar constitui începutul dezagregării acestei Biserici. Fără a ne îndoii de dreptul monahilor la existență, numai pe baza meritelor ce și-au câștigat în trecut, credem că azi Biserica are cea mai mare nevoie de a repune, măcar în parte, în strălucirea de odinioară mănăstirile și viața mănăstirească. (...) Cine are curajul să afirme că viața noastră așa cum o vedem scurgându-se și la orașe și la sate, e o viață creștină? Ce are de făcut Biserica în fața acestei probleme? Un singur lucru: s-o creștineze. Pentru aceasta are nevoie de apostoli. Mănăstirea îi poate da. Dar aceasta nu se poate face decât prin cultură și printr-o severă disciplină pe baza pravilei călugărești. De aceea, sunt convins că înființarea unei școale în mănăstire, menite să purifice viața mănăstirilor de toate metehnele de care suferă azi și să o adâncească printr-o cultură serioasă și temeinică” (Cf. Tit Târgovișteanu, Seminarul Călugăresc, în „Glasul Monahilor”, anul 5 (1928), nr. 151, 2 decembrie, p. 1). Se observă o legătură ideatică strânsă, firească între discursul patriarhului Justinian și articolul episcopului Tit

Sîmedrea. Dacă în cazul perioadei interbelice totul s-a rezumat la o dorință neîmplinită, patriarhul Justinian, prin funcția pe care exercitat-o, a împlinit aceste năzuințe ale unor oameni din acea perioadă.

2. *** *Cinci ani de păstorire a Înalț Prea Sfințitului Patriarh...*, p. 453.

3. Gheorghe I. Moiescu, *Deschiderea cursurilor la seminariile monahale*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LXVII (1949), nr. 3-4, mart.-april., p. 46.

4. În timpul regimului comunist, în România, religia nu a fost ridiculizată la nivelul din URSS, unde, între 1923 și 1925, s-a organizat o formidabilă mașină de propagandă antireligioasă, cu țintă principală tineretul sovietic și clasa muncitoare. Punctul culminant al acestei lupte antireligioase a fost *Liga ateilor*, care a întreprins o deriziune atât de vulgară și atât de violentă a religiei, încât ea a dat naștere în toată Europa unui val de proteste. (Cf. Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 111).

5. George Enache, *Ortodoxie...*, p. 59.

6. *** *Cinci ani de păstorire a Înalț Prea Sfințitului Patriarh...*, p. 457.

7. Arhid. Ioan Ivan, *Solemnitatea deschiderii cursurilor la Școala de Cîntăreți bisericesti și Seminarul Teologic din Sf. Mănăstire Neamțu*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an XXXII (1956), nr. 10, oct., p. 654.

8. *Ibidem*, p. 655.
9. Arhidiacon. Prof. Ioan Ivan, Pr. Prof. Ioan Mihoc, *Seminarul „Veniamin Costachi” Mănăstirea Neamț*, în *** *Două secole de învățământ teologic seminarial (1803-2003)*, Editura Trinitas, Iași, 2003, p. 110.
10. Ierom. Dionisie I. Udișteanu, *Seminarul Monahal – studiu istoric și anexe*, Tipografia „Cernica”, 1937, p. 32.
11. Arhidiacon. Prof. Ioan Ivan, Pr. Prof. Ioan Mihoc, *op.cit.*, p. 110.
12. Ierom. Dionisie I. Udișteanu, *op.cit.*, p. 37.
13. Arhidiacon. Prof. Ioan Ivan, Pr. Prof. Ioan Mihoc, *op.cit.*, p. 110.
14. Ierom. Dionisie I. Udișteanu, *op.cit.*, p. 38.
15. *Ibidem*, p. 41.
16. Arhidiacon. Prof. Ioan Ivan, Pr. Prof. Ioan Mihoc, *op.cit.*, p. 111.
17. *Ibidem*, p. 113.
18. Ierom. Dionisie I. Udișteanu, *op.cit.*, p. 43.
19. *Ibidem*, p. 45.
20. Arhidiacon. Prof. Ioan Ivan, Pr. Prof. Ioan Mihoc, *op.cit.*, p. 113.
21. Arhim. Athanasie Dincă, *Concepte ale culturii monastice*, Tipografia cărților bisericești, București, 1939, p. 7.
22. Ierom. Dionisie I. Udișteanu, *op.cit.*, p. 51
23. Arhidiacon. Prof. Ioan Ivan, Pr. Prof. Ioan Mihoc, *op.cit.*, p. 119.
24. Arhim. Athanasie Dincă, *Concepte ale culturii monastice...*, p. 9.
25. Arhidiacon. Prof. Ioan Ivan, Pr. Prof. Ioan Mihoc, *op.cit.*, p. 119.
26. *Ibidem*, p. 120.
27. Gheorghe I. Moisescu, *op.cit.*, p. 42.
28. De la data de 1 ianuarie 1948, Ministerul Cultelor a hotărât ca să nu mai plătească din fondurile ministerului pe arhierii vicari disponibili Pavel Șerpe, Athanasie Dincă, Eugeniu Laiu, Veniamin Pocitan, Galaction Gordun, Valerie Moglan și Ilarion Mircea - cei care aveau vârsta înaintată au fost pensionați, iar ceilalți, așa cum a fost cazul episcopilor Pavel, Athanasie și Eugeniu, au fost trimiși de Sfântul Sinod ca profesori la Seminarul Monahal Superior de la Neamț (Cf. ANIC, fond D.G.P., dosar 75/1946, f. 443).
29. *Ibidem*, p. 44.
30. Arhim. Benedict Ghiuș, Arhim. Antim Nica, Arhim. Ioil Babaca, Protos. Nicodem Ioniță, *op.cit.*, p. 7.
31. apud Arhim. Efreem Enăcescu, *Privire generală asupra monahismului creștin*, Tipografia „Cozia” a Sfintei Episcopii Râmnicul-Vâlci, 1933, pp. 196-197.
32. Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Pilde și îndemnuri în lupta pentru pace – Apostolat social (vol.IV)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1952, p. 348.
33. *Ibidem*.
34. Arhim. Benedict Ghiuș, Arhim. Antim Nica, Arhim. Ioil Babaca, Protos. Nicodem Ioniță, *op.cit.*, pp. 16-17.
35. „Biserica Ortodoxă Română”, an LXVIII (1950), nr. 3-6, mart.-iun., p. 289.
36. Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Pilde și îndemnuri în lupta pentru pace...*, p. 389.
37. *Ibidem*, pp. 389-390.
38. Gheorghe I. Moisescu, *op.cit.*, p. 45.
39. *Ibidem*.
40. *Ibidem*, p. 46.
41. *Ibidem*.
42. Visarion Puiu, *Cum trebuie să trăiască monahii*, Tipografia profesională Dimitrie C. Ionescu, București, 1911, p. 15.
43. Apud Arhim. Efreem Enăcescu, *Privire generală asupra monahismului creștin*, Tipografia „Cozia” a Sfintei Episcopii Râmnicul-Vâlci, 1933, p. 198.
44. Arhim. Benedict Ghiuș, Arhim. Antim Nica, Arhim. Ioil Babaca, Protos. Nicodem Ioniță, *op.cit.*, pp. 17-18.
45. Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Pilde și îndemnuri în lupta pentru pace...*, p. 389.
46. Adrian Nicolae Petcu, *Strategii ale patriarhului Justinian Marina pentru organizarea și dezvoltarea monahismului ortodox în perioada comunistă*, în „Dialog Teologic”, anul XIII (2010), nr. 25, p. 103.
47. George Enache, *Ortodoxie...*, p. 101.
48. Apud Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945-1958*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001, p. 323 (din Arhiva Serviciului Român de Informații (În continuare ASRI), fond D, dosar nr. 7755, vol. 7, f. 28-46).
49. Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Pilde și îndemnuri în lupta pentru pace...*, p. 349-350.
50. *Ibidem*, p. 347-348.
51. *Ibidem*, p. 349.
52. Apud Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu, *op.cit.*, p. 323 (ASRI, fond D, dosar nr. 7755, vol. 7, ff. 28-46).
53. *Ibidem*.
54. *Ibidem*.